

ارزیابی آثار دموگرافیک و فرهنگی گردشگری در سرعین اردبیل

دکتر سیمین تولایی، دانشیار دانشگاه تربیت معلم تهران
ناصر شاهی، کارشناس ارشد دانشگاه تربیت معلم

چکیده

گردشگری به مثابه یکی از عناصر و حلقه‌های عمده ساختار اقتصادی در جهان، منشاء اثرات عظیم دموگرافیک، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی بوده است. ایران به طور عام و سرعین به طور خاص نیز در معرض این‌گونه تحولات در چندین دهه اخیر قرار داشته است. هدف از این مقاله ارزیابی آثار دموگرافیک و بالاصح فرهنگی ناشی از گردشگری در سرعین می‌باشد. تحولات دموگرافیک در چارچوب افزایش نرخ رشد جمعیت، بُعد خانوار، موازنه نسبت مهاجرت و تغییر در نسبت جنسی و سنی متعین بوده است. روش تحقیق مبتنی بر استفاده از پاره‌های داده‌های کتابخانه‌ای و انجام کار میدانی در حوزه تحلیل پرسشنامه بوده است. بدین‌منظور بخش کوچک مرکزی و قدیمی شهر و روستای آلوارس جهت مقایسه ارزیابی آثار فرهنگی گردشگری مطالعه گردید. برطبق نتایج مبتنی بر به کارگیری آزمون مجذور خی، گردشگری در سرعین منجر به رنگ باخت برخی ویژگی‌های فرهنگ بومی در حوزه زبان بومی، پوشش، آداب و رسوم سنتی و به موازات آن ارتقاء نحوه آداب و اصول معاشرت، بالارفتن سطح آگاهی اجتماعی و افزایش روحیه احترام به دیگران شده است.

واژگان کلیدی: سرعین، آلوارس، گردشگری، آثار فرهنگی، تهدید زبان بومی.

مقدمه

تحول و گسترش ارتباطات، افزایش درآمد، شکل‌گیری قوانین جدید، افزایش اوقات فراغت و فزونی انگیزه‌های سفر، گردشگری در جهان معاصر را با رونقی شگرف به یکی از عناصر و حلقه‌های عمده ساختار اقتصاد جهانی مبدل ساخته است. ایران از نظر دارا بودن امکانات میراث فرهنگی و جهانگردی جزء پنج کشور و به روایت دیگر جزء ده کشور مهم دنیاست.

در این میان استان اردبیل به صورت عام و شهر سرعین به صورت خاص از این امر مستثنی نیست.

سرعین براساس نشست‌هایی که در اردیبهشت ۱۳۸۵ در سازمان گردشگری برگزار شد به عنوان یکی از هفت قطب توریستی کشور انتخاب شد (ماهنامه کجا، شماره ۱۳۸۵، ۶).

برخورداری از چشم‌اندازهای زیبای طبیعت، هوای سالم، چشمه‌های آب گرم معدنی با خواص درمانی، صنایع دستی، تپه‌های تاریخی، اقلیم معتدل در دوران گرم سال و اقلیم سردسیری و واقع شدن در دامنه کوه سبلان که یکی از مؤلفه‌های اصلی توریسم زمستانی است و به موازات آن قرار گرفتن در کنار راه‌های بین استانی و ترانزیتی، این منطقه را به یکی از قطب‌های گردشگری استان و حتی کشور تبدیل نموده است بطوری که سالانه حدود سه و نیم میلیون نفر گردشگر از این منطقه دیدن می‌کنند (راهنمای جامع سیاحتی استان اردبیل، ۱۳۸۴). سرعین که تا سال ۱۳۶۵ یک روستا محسوب می‌شده است، امروزه با اتکاء به صنعت گردشگری به سطح یک نقطه شهری ارتقاء مرتبه یافته است (طرح جامع سرعین، مهندسین مشاور طرح کاوش، ۱۳۸۱).

بدین‌سان گردشگری طی دو دهه اخیر تحولات عظیم جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی را در این منطقه و بخصوص در سرعین بوجود آورده است.

ارزیابی تحولات دموگرافیک سرعین

بررسی نرخ رشد جمعیت سرعین طی دوره‌های مختلف آماری و مقایسه آن با نرخ رشد جمعیت کل استان اردبیل موید آن است که طی دوره‌هایی که گردشگری در سرعین گسترش چندانی نداشته این منطقه از نظر نرخ رشد جمعیت در سطح پایینی نسبت به استان اردبیل قرار داشته است. با رشد و گسترش گردشگری در منطقه نرخ رشد جمعیت آن نسبت به دوره‌های قبل و حتی نسبت به نرخ رشد کل استان و کشور افزایش قابل‌ملاحظه‌ای پیدا کرده است. با رونق گردشگری تعداد افراد موردنیاز جهت ارائه خدمات به گردشگران افزایش یافت. این امر زمینه را برای افزایش میزان مولید و بالابردن نرخ رشد جمعیت فراهم ساخت. نرخ رشد جمعیت در شهرستان اردبیل در سال‌های ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۸۳ به ترتیب معادل ۱/۷، ۳/۸، ۲/۹، ۰/۹۶، ۱ درصد بوده است. در سال‌های مذکور این نرخ در سرعین به ترتیب معادل ۰/۹۶، ۳/۱۶، ۶/۰۸، ۱/۰۲، ۲/۱۲ درصد بوده است.

طی دهه‌های ۴۵ و ۵۵ که گردشگری در سرعین گسترش نیافته بود، میانگین بُعد خانوار در سرعین (۵,۳۴) بمراتب کمتر از بُعد خانوار در کل استان (۶,۴۴) بوده است. دلیل این امر نیز نبود کار و اشتغال در سطح منطقه و مهاجرت افراد در سنین اشتغال به نقاط دیگر بوده است. طی دهه‌های بعدی و تا قبل از اجرای سیاست کنترل مولید بعد خانوار در سرعین به دلیل گسترش گردشگری و اثرات

تبعی آن زمینه ایجاد مشاغل جدید و جلوگیری از پدیده مهاجرت، افزایش یافته است (سازمان برنامه و بودجه استان، ۱۳۸۴).

همچنین تعداد جمعیت ساکن در شهر در دوره گرما به چندین برابر میزان آن در دوره سرد می‌رسد. تعداد جمعیت در ۶ ماهه اول و دوم سال ۱۳۸۳ به ترتیب معادل ۸۵۰۰ و ۴۱۵۴ نفر بوده است. این افزایش جمعیت مربوط به گروه‌های سنی و جنسی خاصی می‌باشد و بیشتر گروه‌های سنی سنین کار، فعالیت و اشتغال را دربرمی‌گیرد.

نسبت جنسی در این شهر در سال ۱۳۸۳، ۱۱۷ گزارش شده است. در همین سال بالاترین نسبت جنسی مربوط به گروه‌های سنی ۴۴-۲۵ بوده که نسبت جنسی در آن‌ها بین ۱۳۳ تا ۱۴۳ متغیر بوده است. کمترین نسبت جنسی نیز متعلق به گروه سنی ۸۵ و بیشتر می‌باشد که معادل ۴۰ است. نسبت سنی و جنسی در این شهر در دوره گرم و سرد سال متفاوت است. به این ترتیب که نسبت جنسی در طول دوره گرما افزایش شدیدی نشان می‌دهد. دلیل این امر نیز افزایش زمینه اشتغال برای مردان در امور مربوط به ارائه خدمات به گردشگران تابستانی می‌باشد. در واقع قسمت اعظم افراد ارائه‌کننده خدمات به گردشگران را مردان تشکیل می‌دهند. پس از پایان دوره گرم سال که افراد شاغل فصلی از این شهر خارج می‌شوند نسبت جنسی به حالت طبیعی خود برمی‌گردد. بررسی‌ها نشان داده است که تقریباً تمامی افرادی که در دوره گرم سال جهت کار به این شهر وارد می‌شوند مرد می‌باشند. از طرف دیگر این افزایش نسبت جنسی در دوره ۶ ماهه اول سال در گروه‌های سنی خاصی اتفاق می‌افتد و گروه‌های سنی را شامل می‌شود که در سنین کار و اشتغال قرار دارند. در حالی که در بقیه گروه‌های سنی نسبت جنسی در حالت متعادل قرار دارد.

گردشگری در سرعین منجر به تحولات اجتماعی جمعیت در قالب مهاجرت نیز گردیده است. در دوره‌هایی که گردشگری هنوز رونق پیدا نکرده بود و زمینه کار و اشتغال برای افراد بوجود نیامده بود سرعین با موازنه منفی مهاجرتی روبرو بود. بدین معنی که تعداد افرادی که از این شهر مهاجرت کردند بیشتر از افرادی بود که به این شهر مهاجرت کردند. بعد از گسترش صنعت گردشگری شاهد موازنه مثبت مهاجرت در سرعین بوده‌ایم (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: موازنه مهاجرتی سرعین طی دوره‌های آماری ۱۳۸۳-۱۳۵۵

سال	تعداد افرادی که از این شهر مهاجرت کرده‌اند	تعداد افرادی که به این شهر مهاجرت کرده‌اند	موازنه مهاجرتی
۱۳۵۵-۱۳۶۵	۱۷ نفر	۵ نفر	۱۲- نفر
۱۳۶۵-۱۳۷۵	۴۱ نفر	۵۹ نفر	۱۸+ نفر
۱۳۸۱-۱۳۸۳	۴۴ نفر	۵۳ نفر	۹+ نفر

ماخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۴

ارزیابی اثرات فرهنگی گردشگری

ارتباط میان صنعت گردشگری و جامعه میزبان و فرهنگ وی یک ارتباط دیالکتیک و دوسویه است. به عبارت دیگر، گردشگری و فرهنگ نباید به عنوان دو مفهوم مجزا و مستقل نگریسته شوند. چارلسن و جعفری^۱ دوسویه بودن این رابطه

^۱ Charlson & Jaffari

را در قالب دو واژه فرهنگی شدن صنعت گردشگری^۱ و توریستی شدن فرهنگ جامعه میزبان^۲ تعبیر کرده‌اند (Charlson & Jafari, 1996).

اسوار بروک^۳ بر این اعتقاد است که میزان قدرت و انسجام و همگنی فرهنگ جامعه میزبان و پای‌بندی مخاطبان آن فرهنگ به حفظ شعائر و اصول فرهنگی می‌تواند از خودباختگی در برابر هجوم عناصر فرهنگ بیگانه جلوگیری نماید (Swarbrooke, 1999, p.9).

میزان آمادگی جامعه میزبان برای پذیرش تحول، مقدار مالکیت افراد بومی و درگیر بودن آنها در این قسم از فعالیت، تصویری که از طریق رسانه‌ها و تبلیغات از گردشگران و جامعه میزبان در اختیار است نیز از جمله عوامل مؤثر در طیف تغییرات فرهنگی و اجتماعی است (همایون، ۱۳۸۱).

نزدیکی فضایی میان مواجهه‌شوندگان و گردشگران نیز در ایجاد اثرات فرهنگی- اجتماعی مؤثر است. در مواردی رشد و گسترش صنعت گردشگری منجر به جدایی‌گزینی و کاهش اثرات اجتماعی- فرهنگی در کل جامعه میزبان می‌گردد (Williams, 2000, p.155).

درصد جمعیت بومی که با صنعت گردشگری در ارتباط هستند، درصد جمعیت شاغل در فعالیتهای گردشگری اعم از شاغلین مستقیم، غیرمستقیم و سببی^۴، و ماهیت صنعت گردشگری نیز از جمله محورهای موردتوجه کوپر^۵ و دیگران است (Cooper & other, 2000, p. 182).

¹ Culturalization of Tourism

² Touristification of Culture

³ Swar brooke

⁴ Induced

⁵ Cooper

گردشگری در مواردی منجر به تغییر فرهنگ جامعه میزبان، پاگرفتن اقشار جدید اجتماعی، نوگرایی ساختار خانواده، همگرایی اجتماعی و حفظ میراث فرهنگ ناحیه‌ای می‌شود (فرخی، ۱۳۷۸).

گردشگری ضمن حفاظت از آثار باستانی، فرهنگی و تاریخی و اثرات مثبت اقتصادی تبعی آن، در حفاظت از فرهنگ جامعه میزبان و افزایش تقاضا برای اجرای نمایش‌ها، رسوم و سنن فرهنگی نیز نقش بسزایی دارد. بنابر اعتقاد کاظمی جهانگردی راهی است برای حفظ صیانت میراث همگانی و فرهنگ جهانی چرا که حساسیت جهانی را به حفظ آثار فرهنگی و تاریخی و حمایت از الگوهای رفتاری و آداب و سننی که به مرور رنگ‌باخته‌اند ارتقاء می‌بخشد و از این رهگذر در راستای پایداری قدم برمی‌دارد (کاظمی، ۱۳۸۲، ص ۴۵).

سعی در دستیابی جامعه میزبان به امکاناتی که تاکنون از آن بهره‌مند نبوده، بروز رفتارهای اصلاح‌گرایانه نظیر پذیرش سبک‌های مفید زندگی (الگوبرداری از سبک ساده‌زیستی ایرلندی‌ها توسط جامعه یونان) از جمله این موارد است (Swarbrooke, 1999, p.74).

گردشگری ابزاری در راستای پدیدآوردن همدلی و تفاهم و شناخت بین‌المللی و تحقق صلح جهانی نیز محسوب می‌شود (Brown, 2000).

در مواردی طیف تغییرات به گونه‌ای وسیع و شدید است که می‌تواند از طریق ایجاد تغییرات اساسی در ارزش‌های اجتماعی - اخلاقی به استحاله اخلاقی نیز بیانجامد (Williams, 2000, p.163).

کولینز^۱ از واژه رانش و استحاله فرهنگی^۲ صحبت به میان آورده که مراد از آن فرایندی است که تغییرات در فرهنگ جامعه میزبان ابتدا موقتی است و سپس جنبه استعماری و مخرب پیدا می‌کند (Collins, 1978).

همچنین دوگانگی اجتماعی بدان جهت که جوانان سعی در پذیرش عناصر فرهنگ بیگانه و تغییر در سنن نهادینه خود دارند و در نقطه مقابل سالمندان مُصرانه بر حفظ و بقای آنها پافشاری می‌کنند می‌تواند منجر به مهاجرت نسل جوان و جوان‌زدایی شود. چراکه جوانان در برابر نمادها و ظواهر مرتبط با گردشگران قرار می‌گیرند و لذا وفق دیگری پیش‌روی آنها گشوده می‌شود و تاب مقاومت در برابر سالمندان سنت‌گرا را ندارند (Shaws & Williams, 2002, p. 102).

به طور خلاصه صنعت توریسم چنانچه از ابعاد ملاحظات اجتماعی و فرهنگی به نحوی مسئولانه و مناسب برنامه‌ریزی و توسعه داده شود، می‌تواند فواید و اثرات اجتماعی- فرهنگی قابل‌ملاحظه‌ای را در خصوص حفظ میراث فرهنگی ناحیه‌ای، افزایش غرور ملی و ارتقاء اعتماد به نفس فرهنگی در برداشته باشد. این در حالی است که عدم توجه به مقوله گردشگری با برنامه، مسبب بروز مشکلات فرهنگی- اجتماعی در حوزه تهدید فرهنگ بومی، تضعیف زبان بومی، ناسازگاری‌های اجتماعی، اعتیاد به مواد مخدر و بزه‌کاری می‌گردد.

ارزیابی اثرات فرهنگی گردشگری در سرعین

گسترش گردشگری، تحولات فرهنگی مثبت و منفی زیادی در سرعین نیز داشته است. جهت درک این تحولات در سرعین، مقایسه سرعین (بخش مرکزی

¹ Collins

² Cultural drift

و قدیمی آن) با جامعه سنتی آوارس که گردشگری تاثیر بسیار اندکی بر آن داشته ضروری است. بدین ترتیب پرسشنامه‌ای تهیه شد و در دو جامعه آماری سرعین (منطقه مرکزی و قدیمی شهر) با جمعیت تقریبی ۲۰۰۰ نفر و روستای آوارس با جمعیت ۵۳۵ نفر توزیع شد. با استفاده از نرم افزار SPSS و آزمون خی دو تحولات فرهنگی در سرعین و روستای آوارس به شرح زیر مورد مقایسه و تحلیل قرار گرفت:

در پاسخ به این سؤال که آیا گسترش گردشگری موجب تضعیف زبان بومی مردم منطقه شده است یا خیر، با توجه به اینکه سطح معناداری در سرعین بیشتر از ۰/۰۵ بوده لذا تفاوت معنی داری وجود ندارد بدین ترتیب این پدیده در سرعین تاثیری نداشته است. در آوارس نظر به اینکه سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است این پدیده تاثیرگذار بوده است (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: ارزیابی نقش گردشگری در تضعیف زبان بومی در سرعین و آوارس

asympt.sig	Df	Chi square	فراوانی	طیف پاسخ‌ها	
/ 774	4	1.789	4	خیلی زیاد	سرعین
			5	زیاد	
			3	متوسط	
			2	کم	
			5	بی تاثیر	
/007	2	9.800	1	بی تاثیر	آوارس
			8	کم	
			1	متوسط	

در خصوص این سؤال که آیا گسترش گردشگری در نحوه برخورد مردم با گردشگران تاثیری داشته است یا خیر، با توجه به اینکه سطح معناداری در سرعین کمتر از ۰/۰۵ بوده این پدیده در سرعین تأثیر داشته است. در حالی است که در آلوارس نظر به اینکه سطح معناداری بیشتر از ۰/۰۵ است، لذا تفاوت معنی داری وجود ندارد و گردشگری تأثیرگذار بوده است (جدول شماره ۳).

جدول شماره ۳: ارزیابی نقش گردشگری در نحوه برخورد مردمان در سرعین و آلوارس

asymp.sig	Df	chi square	فراوانی	طیف پاسخها	
.029	3	9.000	10	خیلی زیاد	سرعین
			5	زیاد	
			2	متوسط	
			2	کم	
.572	3	2.000	2	بی تأثیر	آلوارس
			4	کم	
			3	متوسط	
			1	زیاد	

در خصوص این سؤال که آیا گسترش گردشگری در حجاب و نوع پوشش مردم تاثیری داشته است یا خیر، نظر به اینکه سطح معناداری در سرعین کمتر از ۰/۰۵ است لذا تفاوت معنی داری وجود دارد و بدین ترتیب گردشگری در این خصوص در سرعین تأثیرگذار بوده است. در آلوارس نیز چون سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است لذا این تفاوت معنی دار بوده و بدین ترتیب این پدیده در آلوارس نیز تأثیر داشته است (جدول شماره ۴).

جدول شماره ۴: نقش گردشگری در حجاب و پوشش مردم سرعین و آوارس

asymp.sig	Df	chi square	فراوانی	طیف پاسخها	
.420	4	3.895	1	خیلی زیاد	سرعین
			3	زیاد	
			6	متوسط	
			5	کم	
			4	بی تاثیر	
.308	3	3.600	5	بی تاثیر	آوارس
			2	کم	
			1	متوسط	
			2	زیاد	

در خصوص این سؤال که آیا گسترش گردشگری در بالارفتن سطح آگاهی اجتماعی مردم تاثیرگذار بوده است یا خیر، نظر به اینکه سطح معناداری در سرعین کمتر از ۰/۰۵ است، لذا تفاوت معنی دار بوده و بدین ترتیب گردشگری در این خصوص در سرعین تاثیر داشته است. به همین نحو از آنجا که سطح معناداری در آوارس نیز کمتر از ۰/۰۵ است، لذا این تفاوت معنی دار بوده و این پدیده در آوارس نیز تاثیرگذار بوده است (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵: نقش گردشگری در ارتقاء سطح آگاهی در سرعین و آلوارس

asymp.sig	Df	chi square	فراوانی	طیف پاسخها	
.267	3	3.947	8	خیلی زیاد	سرعین
			5	زیاد	
			4	متوسط	
			2	کم	
.497	2	1.400	5	بی تاثیر	آلوارس
			3	کم	
			2	متوسط	

در خصوص این سؤال که آیا گسترش گردشگری در آداب و معاشرت مردم تاثیر داشته است یا نظر، به اینکه سطح معناداری در سرعین کمتر از ۰/۰۵ است، لذا این تفاوت معنی دار بوده و گردشگری در این خصوص در سرعین تاثیرگذار بوده است. به همین نحو چون سطح معناداری در آلوارس نیز کمتر از ۰/۰۵ است، لذا این تفاوت معنی دار بوده و پدیده فوق در آلوارس نیز تاثیرگذار بوده است (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶: نقش گردشگری در آداب و معاشرت در سرعین و آلوارس

asymp.sig	Df	chi square	فراوانی	طیف پاسخها	
.188	3	4.789	6	خیلی زیاد	سرعین
			8	زیاد	
			3	متوسط	
			2	کم	
.273	2	2.600	5	بی تاثیر	آلوارس
			4	کم	
			1	زیاد	

در پاسخ به این سؤال که آیا گسترش گردشگری در افزایش روحیه احترام به دیگران تأثیری داشته است یا خیر، نظر به اینکه سطح معناداری در سرعین کمتر از ۰/۰۵ است، این تفاوت معنی‌دار بوده و لذا این پدیده در سرعین تأثیرگذار بوده است. سطح معنی‌داری در آلوارس نیز کمتر از ۰/۰۵ بوده و لذا این تفاوت معنی‌دار بوده و پدیده مذکور در آلوارس نیز تأثیرگذار بوده است (جدول شماره ۷).

جدول شماره ۷: نقش گردشگری در افزایش روحیه احترام به دیگران در سرعین و آلوارس

طیف پاسخها	فراوانی	chi square	Df	asymp.sig
خیلی زیاد	5	2.684	3	.443
زیاد	7			
متوسط	5			
کم	2			
بی‌تأثیر	4	2.600	2	.273
کم	5			
زیاد	1			

در پاسخ به این سؤال که آیا گسترش گردشگری موجب حذف ارزش‌های سنتی و مهارت‌های قدیمی شده است یا خیر، نظر به اینکه سطح معناداری در سرعین کمتر از ۰/۰۵ است، لذا این تفاوت معنی‌دار بوده و گردشگری در این خصوص در سرعین تأثیرگذار بوده است. به همین نحو از آنجا که سطح معناداری

در آوارس نیز کمتر از ۰/۰۵ است لذا این تفاوت معنی دار بوده و این پدیده در آوارس نیز تاثیر داشته است (جدول شماره ۸).

جدول شماره ۸: نقش گردشگری در حذف و یا احیاء ارزش‌های سنتی در سرعین و آوارس

asymp.sig	Df	chi square	فراوانی	طیف پاسخ‌ها	
.352	4	4.421	4	خیلی زیاد	سرعین
			2	زیاد	
			2	متوسط	
			7	کم	
			4	بی تاثیر	
.497	2	1.400	3	بی تاثیر	آوارس
			5	کم	
			2	متوسط	

براساس تجزیه و تحلیل مبتنی بر پرسشنامه مذکور، رونق صنعت گردشگری در سرعین باعث بوجود آمدن تحولات عمیق فرهنگی و اجتماعی در این شهر شده است. در واقع از طرفی باعث از بین رفتن بعضی از ویژگی‌های فرهنگ بومی منطقه مثل: تغییر در زبان، نوع پوشش، آداب و رسوم سنتی، الگوی مصرف، و... از طرف دیگر موجب گسترش و شکل‌گیری بعضی از ویژگی‌های فرهنگی مثل بهبود نحوه آداب و معاشرت مردم، بالارفتن سطح آگاهی اجتماعی، و افزایش روحیه احترام به دیگران نیز شده است.

نتیجه‌گیری

سرعین به دلیل جاذبه‌های خاص گردشگری طی چند دهه اخیر شاهد تحولات عظیمی به لحاظ دموگرافیک و فرهنگی بوده است. تحولات جمعیتی در زمینه افزایش رشد جمعیت، بُعد خانوار، موازنه مثبت مهاجرت، و تغییر در ساختار نسبی و جنسی متعین بوده است. تحولات فرهنگی حادث در بخش کوچک قدیمی و مرکزی شهر و روستای آوارس که گردشگری در آن اثر حاشیه‌ای داشته است، با توزیع پرسشنامه و استفاده از آزمون مجذور خی مورد ارزیابی قرار گرفت. رونق گردشگری در سرعین باعث ایجاد تحولات عمیق فرهنگی و اجتماعی در این شهر شده است. رنگ باخت برخی ویژگی‌های فرهنگ بومی در حوزه زبان، پوشش، آداب و رسوم سنتی و به موازات آن شکل‌گیری بعضی ویژگی‌های فرهنگی در حیطه بهبود نحوه آداب و معاشرت، بالارفتن سطح آگاهی اجتماعی و افزایش روحیه احترام به دیگران از جمله آثار فرهنگی گردشگری در سرعین می‌باشد.

منابع

- ۱- راهنمای جامع سیاحتی استان اردبیل، ۱۳۸۴.
- ۲- سازمان برنامه و بودجه استان اردبیل، ۱۳۸۴.
- ۳- طرح جامع سرعین، مهندس مشاور طراحی کاووس، ۱۳۸۳.
- ۴- فرخی، مرتضی: پیش‌درآمدی بر تأثیرات فرهنگی و اجتماعی صنعت جهانگردی، فصل‌نامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۳۷۸.
- ۵- کاظمی، مهدی: میراث فرهنگی توسعه جهانگردی، فصل‌نامه مطالعات جهانگردی شماره ۱، ۱۳۸۳.
- ۶- ماهنامه کجا، ۱۳۸۵.
- ۷- همایون، محمدهادی: پیامدهای فرهنگی توسعه جهانگردی، نشریه اندیشه صادق، شماره ۵، ۱۳۸۱.
- 8- Brown, F, (2000) "Tourism Reassessed: Blight or Blessing, Butter worth", Heinemann.
- 9- Charlsen, J. and Jafari, J. (1996) "Culture and International Tourism", *Annals of Tourism Research*, vol23, No4, pp 955-58.
- 10- Collins, L. R. (1978) "Review of Hosts and Guests an Anthropology of Tourism", *Annals of Tourism Research*, 5, 278-800.
- 11- Cooper, F. Shepherd, G. (2000) *Tourism Principles & Practice*, wanhill, Longman.
- 12- Shaws, G. and Williams, A. (2002) *Critical Issues in Tourism: A geographical review*, Blackwell.
- 13- Swarbrooke, J. (1999) *Sustainable tourism management*, CABI, publishing.
- 14- Williams, S. (2000) *Tourism geography*, Routledge.